

התפילה- שאיפה לרוחניות חיה / נתן לב

הרחבה על הספר "התפילה", ברקע הגותו הכללית של השל

הקדמה

חלק א: התמודדותו של השל עם החשיבה המערבית

חלק ב: קשיים בדרך לתפילה

חלק ג: עיקרי תפילתו של השל

הקדמה

מאמר זה נולד מתוך רצון להנגיש, כפי הבנתי, את הרעיונות המובעים בספר "התפילה" של השל, ולהציע תובנות מעשיות ואישיות בנוגע להשפעתם על התפילה. חלק מהקסם ומהעוצמה הטמונים בדבריו של השל, לפחות בעבורי, נעוצים בשפה הכמעט פיוטית שבה הוא משתמש, ובמושגים המסתוריים שדרכם הוא מתבטא. אמנם אמירות כגון "מטרת התפילה היא להתוודע בפני האל ולא לדעת עוד עליו", "התפילה היא צורך אונטולוגי של האדם" או- "התפילה היא התעלות עצמית" יוצרות אווירה מיוחדת ומושכת, ופועלות לעורר את הסקרנות, אך משמעותן הממשית אל מול תפילות היומיום אינה פשוטה ונגישה.

עם כל היותן של הלשון, וההתפייטות, רכיבים משמעותיים במפגש עם תורתו של השל, לשם המאמר בחרתי דווקא להרבות בהמשגה עצמאית, ולהמעיט במושגי הספר. הנסיון לתמלל את מושגיו של השל, ולהסבירם בשפה אישית, נובע מהרצון לחדד את נגזרותיהן הממשיות של דבריו. בנוסף, כדי להתמצא בין שלל התובנות המובאות בספר, ולהבין את ביטויי החידתיים, חשוב לעסוק גם במבט כללי על הנאמר בו ולהיחשף באופן בסיסי לתורתו הרחבה של השל.

שאיפת המאמר היא לעסוק בנושא התפילה, מתוך התייחסות ליסודות הגותו של השל. לשם כך הוא יתחלק לשלושה חלקים: החלק הראשון יעסוק בשרטוט מספר נושאים ומגמות מרכזיות בתורתו של השל ובחידוש שהם מציעים אל מול עולם המחשבה המערבי. המטרה בחלק זה היא לגעת רק בנושאים המשמעותיים לעיסוק בתפילה, ומה שמובא בו לא מתיימר להיות סקירה כוללת של הגותו. ההשוואה לחשיבה המערבית הובאה משום שחלק נכבד משאיפתו של השל, במפעלו ההגותי, הייתה להיענות לאתגר המוצב ליהדות ימינו, וגם משום שהבנת המאבק בין תפיסות העולם השונות תעזור לחדד את החידוש שבדבריו.

החלק השני יפתח את העיסוק הישיר בנושא התפילה, מתוך נסיון לסקור ולתמצת את הקשיים וההתמודדיות שבהן נוגע השל בספרו. בירור הבעיות שאיתן הוא בוחר להתמודד, מתוך שלל הקשיים הניצבים מול התפילה, תעזור לשפוך אור על גישתו היסודית לתפילה וגם על המשמעות הממשית של דבריו לתפילות היומיום.

בחלק השלישי, והאחרון, יוצגו שלושה יסודות שמניח השל לגבי התפילה, ובנוסף מספר תובנות אישיות שנגזרו מדבריו, המופנות כלפי המפגש השגרתי והיומיומי עם התפילה. מאמר זה מיועד גם למי שמעוניין לערוך היכרות ראשונית עם הגותו של השל, וגם למי שרוצה להעמיק את עיסוקו בתחום התפילה דווקא.

חלק א- התמודדותו של השל עם החשיבה המערבית

יסודות היהדות

מהו משימתו של מחקר הדת?

כדי לאפיין את יסודות שיטתו ההגותית של השל, ראוי לבחון את המטרה שהוא מציב למפעלו בספר "אלוקים מבקש את האדם", והשיטה שהוא מציע שם כבסיס פעולה. שני גורמים אלו מעידים על גישתו הייחודית למשמעותה של הדת, ויחסה

לחיי האדם. גישה זו חוזרת ומופיעה במקומות רבים ומהווה מפתח למבט כולל על יסודות הגותו, מבט המאיר גם את גישתו לתפילה.

השל מזהה שתי משימות המוטלות על מחקר הדת:

“מוטלות על מחקר הדת שתי משימות עיקריות. האחת, להבין מה משמעותה של האמונה, לבחון את מעשה האמונה, לשאול מהו שמחייב את אמונתנו באלוקים. השנייה היא לבחון ולהסביר את התוכן שכלול באמונה, לנתח את מושא אמונתנו. הראשונה עוסקת בבעיית האמונה, במצבים ממשיים, השנייה עוסקת בבעיית עיקרי האמונה, ביחסים מושגיים.”¹

בהתאם לאתגר הדתי העכשווי שמאפיין השל² הוא מבכר את המשימה השנייה על פני הראשונה. בבעיית עיקרי האמונה כבר עסקו בהרחבה הוגי ימי הביניים, ובמצב העכשווי ההתמקדות של העולם הדתי בשאלת תוכן האמונה, פוגעת בשאיפה לאמונה המשפיעה על החיים הפשוטים. תכנים, רעיונות, כוונות- בסוף כל אלו מסיתים את המבט מהשאלה היסודית ביותר בדת: כיצד בכלל מתאפשרת ידיעת האלוקים? עצם העובדה שהאדם טוען להשראה דתית, למצבים בהם הוא מתוודע לתובנות על יסודות החיים, זהו הפלא העצום המכונן את עולם הדת.

ניתוח המצב האנושי הממשי שממנו צומחת האמונה, היוצר חיבור אישי ומחייב אליה, קודם בחשיבותו לפירוט התוכן הכלול בה. קודם כל צריך להבין מהם מרכיבי המצב שבו האדם מתוודע לקיום האל בוודאות גמורה, שבו הוא מעמיד את משמעות קיומו בסימן שאלה, ונחשף למשמעות הגדולה ממנו³. החשיפה

¹ אלוקים מבקש את האדם עמ' 6.

² ראה את הפתיחה לספר “אלוקים מבקש את האדם”- לגלות את השאלות מחדש.

³ אלוקים מבקש את האדם עמ' 7: “שכן הדת היא יותר מאשר עיקרי אמונה או אידאולוגיה, ואין להבינה במנותק ממעשים ואירועים. היא נגלית באותם הרגעים שבהם נשמתו של האדם

המוחשית לעולם הרוח, היוצרת מחוייבות לתכנים המופשטים הנובעים ממנו, היא זו שמכוננת את האמונה ואותה צריך לדעת כיצד להעביר הלאה. לכן, כדי לאפשר היפתחות למשמעות הגדולה, בוחן השל את המאפיינים של מצבים אלו. מטרת המחקר היא לחשוף מה מכונן את היכולת להאמין, ושיטת המחקר היא בחינת המעטפת המאפשרת את האמונה- מעשיו, רגשותיו ותובנותיו של האדם המאמין.

מקורן של תובנות דתיות

את ההבחנה שהאמונה צומחת מתוך מצבים אנושיים מסויימים, מתוך חווית חיים ממשית היוצרת מחוייבות (ולא מתוך ידע מופשט), אפשר לאפיין כגישה מרכזית בהגותו של השל. נושא מרכזי שבו הוא עוסק, הקשור בהבחנה זו, הוא היחס אל מקור הידע. הגדרים שהאדם מציב בקביעת מקורות הידע, נובעים מתפיסת עולם מסויימת, ומשפיעים על המשמעות שהדת יכולה לספק עבורו. הדת שואפת לספק תובנות על החיים מנקודת מבטה של משמעות עליונה. אם האדם מקבל רק את ההגיון האנושי כמקור לתובנות וודאיות, תובנות שעל פיהם ראוי לעצב את החיים, אז הוא מאבד את העושר והעומק שהמבט המאמין מספק⁴.

כדי לחדד את משמעות מבט זה, ואת הרלוונטיות שלו, עוסק השל במקורן ובמשמעותן של תובנות הדת. אפשר להציג ולבאר את שאיפות בירוורו, מתוך הגדרתן של שתי שאלות יסוד: כיצד אפשר לקבל את תובנות הדת כמקור ידע וודאי? ו- מה המשמעות הייחודית שתובנות אלו מעניקות לחיי האדם הדתי?

מזדעזעת מתוך דאגה חסרת מנוח באשר למשמעותה של המשמעות כולה, באשר להתחייבותו האולטימטיבית של האדם הארוגה בעצם קיומו. "אלוקים מבקש את האדם עמ' 17: "הדת אינה קיימת בגבולות התבונה בלבד, אלא היא חורגת מהם. משימתה אינה להתחרות עם התבונה, אלא לסייע לנו באותם מקומות שבהם מציעה התבונה משען חלקי בלבד".

גישה זו מעצבת את דרכו של השל גם כשהוא ניגש לנושא החייאת הדת בזמנו. השל מזהה שהמכשול המרכזי העומד מול הדת הוא היובש וחוסר הרלוונטיות המתלווה אליה. המחשבה שהדת אמורה לתפקד אך ורק במישור התבונה, והדרישה לטשטוש ההבדלים בין תוכן ההתגלות הדתית לידיעה מופשטת (עמדה שהפילוסופיה המערבית שאבה מהפילוסופיה היוונית⁵), יוצרת מצב שבו הדת מוצגת כקובץ של ידיעות מופשטות על מהות החיים. במקרה הטוב היחס לדת במצב זה הוא כאל חשיפה עליונה של סודות הקיום, ובמקרה הרע כאל מחשבה פילוסופית גולמית או המצאה חסרת שחר. כך או כך המפגש עם הדת הופך להיות מפגש עם ידע סתום, מפגש שלא מאיר את השאלות הקיומיות שהדת מהווה להן תשובה, אלא רק מנחית את תשובות סוף הדרך על האדם.

כאשר המידע האמוני תופס את מרכז הבמה הדתית, ולא היחס המיוחד שהדת מנסה לכונן אל החיים, המאמין כבר לא מבין את המשמעות הטמונה באמונה והוא מאבד בה עניין. יובשה זו נובעת מעמדה פנימית הרואה בתבונה את הסמכות העליונה בקיום. האדם לא פועל מתוך אמונה שהדת מעניקה לו תובנות המגיעות ממקור החורג מהקיום הרגיל, גם אם על פני השטח הוא סובר כך. לכן הוא מתעקש לצמצמה לכדי דוגמות- עיקרי אמונה מופשטים. מהרגע שטוענים שהתובנות הדתיות משחקות רק בזירת התבונה, אז ההגיון האנושי נעשה לסמכות העליונה, וצרכי האדם, שאיפותיו ורצונותיו, נעשים לערכים עליונים. במצב כזה הדת מאבדת את גמישותה והתאמתה לקיום המעשי של האדם, מאבדת את חיותה ועוצמתה, ומשאירה אתו ככול למגבלותיו התבוניות במקום להשיג אותו.

⁵ אלוקים מבקש את האדם עמ' 12 - 13.

חשוב להדגיש שהשל לא מפקיע את הדת מתחום ההגיון, אלא מצביע על כך שישנם תובנות הראשוניות להגיון⁶, שמשמעותן מתעצבת מתוך המצבים המעשיים שבהם הן נחוות. מטרתו היא לברר כיצד לפתח רגישות למקורות אלו, וכיצד ניתן ללמד את האדם המודרני להגיב למציאותם- להחזיר את האמון באמונה.

זהו יסוד חשוב נוסף בהגותו של השל- הזיהוי שישנה קוטביות מובנית בחיים ובמחשבה היהודיים. חיי האדם תמיד מכילים קטבים שונים- רעיונות ואירועים, כוונה ומעשה, ספונטיות וקבע, חוק חיצוני ופנימיות, והוא צריך ללמוד לאזן ביניהם. הצעד הנכון אינו לוותר על צד אחד או להעדיף את השני, אלא לשאוף לתת לכל אחד את מקומו ואת השפעתו הראוייה על החיים, בצורה שתפרה ותמצה אותם. גם במתח שבין ההתגלות הדתית, והתבונה האנושית, קורא השל לשים לב לתפקידו של כל מרכיב ולחשיבות של ממשק נכון ביניהם.

צורות חשיבה- המשגה מול מצביות

בחלק הראשון של ספרו "אלוקים מבקש את האדם" מציע השל לפתח "פילוסופיה של הדת", כתגובה לקוטביות הזו של התבונה האנושית והתבונה הדתית. שיטה זו היא גישת מחקר מסויימת, השואפת לכלול גם את היכולת הטמונה בדת להכיל משמעות עליונה על החיים, וגם את החיפוש האינטלקטואלי הכנה, והאישי, של האדם.

⁶ אלוקים מבקש את האדם עמ' 10-11 : "מתוך אמונתנו באל אחד נגזרת הוודאות שבסופו של דבר התבונה וההתגלות בוקעות מאותו מקור... אין אפוא יריבות בין הדת לבין התבונה כל עוד אנו מודעים למשימותיה של כל אחת מהן ולתחומי פעילותה. אין תחליף לשימוש בתבונה בשעה שאנו מבקשים להבין את אלוקים ולעבוד אותו. הדת קמלה בלי התבונה. תובנותיה של האמונה עמומות הן על פי רוב, וצריכות לעבור תהליך של המשגה כדי שניתן יהיה להעתיקן לשכל."

המחקר האנושי לגבי המציאות, המבוטא בפילוסופיה, מטיל ספק בכל עמדת מוצא, ומניח את הצורך לחקור ולברר בכוחות עצמיים כל אמת בנוגע לחיים. כגישה יחידאית לחיים, היא מעודדת ספקנות תמידית וחשדנות באדם החוקר. לעומתה התאולוגיה, מחקר האמיתות המוחלטות של הדת, מניחה שהאמת בנוגע למציאות מתגלה לאדם, ושתפקידו רק לסדר ולבאר אמת זו. גישה זו, כשהיא משמשת בפני עצמה, מעודדת וודאות מוחלטת וקבעון מחשבתי בחוקר. לכן מרגיש השל צורך להציע את שיטתו, השואפת לאזן בין מגמות אלו, ולשמר גם את המשמעות הקיומית של הדת וגם את הפן המעורב והאישי שבפילוסופיה. כחלק מהצגת שיטתו הוא עוסק באפיון דרכי חשיבה שונים, המקובלים גם בתוך הפילוסופיה, כהוראה על כך שאין באמת קו חד המבדיל בין תבונה רציונאלית לתבונה הנסמכת על מקורות אחרים.

הרבה לפני שמזדעקים על תעוזתה של הדת לטעון שקיים מקור ידע, הנובע מהתגלות ולא ממחקר מדעי מדוייק, צריך לשים לב לכך שהתבונה האנושית בעצמה פועלת בשיטות שאינן מדעיות ביסודן. השל מצביע על כך שקיימות שתי צורות חשיבה, המצמיחות יחס שונה אל המציאות. כל אחת משמשת כדרך שונה לבחון את המציאות וללמוד עליה, ומכוננת עמדה שונה של האדם אליה:

*"ישנם שני סוגים של חשיבה: הסוג האחד עניינו במושגים, והשני במצבים. בימינו הולכת ותופסת מחלוקת חדשה את מקומו של הקונפליקט שניטש במאה התשעה עשרה בין המדע לדת. המחלוקת היא בין דרך חשיבה שמושאה הם מושגים מסויימים של המחשבה לבין דרך חשיבה שמושאה הוא מצבו של האדם."*⁷

⁷ האדם מבקש את אלוקים עמ' 4.

בעבר תקפה השיטה המדעית בעוז את טענות הדת. בעוד שהשיטה המדעית דגלה בכך שניתן לאפייין אמיתות אונברסאליות מתוך ניתוח הגיוני ונתונים מדידים, הדת טענה לקיומו של מקור ידע שונה, המוביל למסקנות אחרות. בימינו פג המתח הזה - זוהרה של השיטה המדעית נמוג, וקיומו של המוסד הדתי מקובל על הרוב, מסיבות תרבותיות, ושימושיות- פסיכולוגיות, מגוונות.

אבל עדיין צורת חשיבה הדומה מאד לזו המדעית- "חשיבה מושגית", ממשיכה להיות נפוצה ביותר. גישה זו מצמצמת את המחשבה, ודרך כך את כל הגישה של האדם לנושאים החשובים לו, לתחום המושגים- הגדרות שיוצר האדם כדי להבהיר עקרון מסויים, גם כאשר מדובר בנושאים שמעורבים בהם יסודות החורגים מההגיון היבש. היא דורשת שהאדם יתייחס לכל שאלה כבנוייה מנתונים במאגר ידע, וינתח אותה ביושב ובאובייקטיביות. כתוצאה מכך היחס אל הידע הופך להיות יחס של אפיון חיצוני וניכור. האדם בוחן את כל אתגריו מתוך עמדה מחשבתית "נקייה", ומנסה להתייחס רק לאמת האובייקטיבית הנמצאת ביסודם.

לעומת זאת "חשיבה מצבית" ראשיתה בחוויה פנימית, בתגובה למצב כלשהו שבו נתון האדם. מטרתה אינה לעסוק בהכללות והפשטות, אלא לשפוט ולהכריע לגבי נושא שמעורב בקיום האנושי. לכן, כשהיא תיגש לבחון נושא מסויים, היא תתייחס גם לעולם הרגשי המעורב בעניין ולערכים המבוטאים בו- למכלול יחסיו של האדם אל הנושא. כדוגמא לכך מביא השל את נושא האנרגיה האטומית. כאשר האדם ניגש לעסוק באתגר זה, האם ראוי שייתיחס רק לנתונים המדעיים בנוגע ליכולות הייצור וההרס? או שחובה עליו לכלול בבחינתו את היראה, את הפחד, את הענווה ואת האחריות העצומה שהוא מרגיש, כדי שיוכל להכריע באחריות כיצד עליו לנהוג. תגובה כזו צומחת מתוך מעורבות אישית, ומגיבה

למצבו העכשווי של האדם. היא כוללת את הבנת הקושי, והמשמעות האישית, הטמונים במצב.

אפיון זה של ריבוי צורות החשיבה, מעידה על כך שהתבונה חייבת להתייחס לתובנות שאינן מופשטות, כבעלות תוקף ראשוני יותר, ואמין לא פחות, מחשיבה הגיונית. החידוש שבטענה זו הוא ביחס השווה, ואף המאדיר, לתובנות מצביות. לא נוצרת פה הבחנה בין תובנות סובייקטיביות לאובייקטיביות, אמינות יותר ואמינות פחות, אלא מהלך שבו היחס הראשוני לקיום נוצר מתובנות הנובעות ממצבו של האדם, יחס הממשיך ומתפתח לתחום ההמשגה המופשטת. יש פה דוגמא מובהקת לקוטביות היסודית שבחיים: החשיבה המושגית, תפקידה לנתח ולחקור את העולם בצורה מופשטת ולאסוף מידע, בעוד שהחשיבה המצבית משמשת כדי להכריע בעניינים הנוגעים בעצם קיומו של האדם⁸. ההכרעה בנוגע לעצם הקיום היא בוודאי היסודית, אבל מבלי שייתן האדם מקום לניתוח המופשט, הכרעה נבונה לא תוכל להתקיים.

המסתורין, הפליאה והמשמעות שאינה ניתנת לידיעה

מפגש האדם עם הטבע, המתבטאת בחוויית היופי, ההדר והפאר הטמונים בה, משמשת גם היא כמקור להשראה ולתובנות. גישתו הראשונית של האדם לטבע, הצורה שבה הוא רואה ותופס את העולם, מעצבת את השפעת השראה זו. בתפיסת העולם המערבית קיימות הנחות יסוד בנוגע לקיום, השונות מאלו של התפיסה התנכ"ית, המעצבות יחס שונה לחוויית הטבע⁹.

⁸ שם.

⁹ אלוקים מבקש את האדם עמ' 71 - 72.

התפיסה המערבית (היונקת מהשראה יוונית) ניגשת אל הטבע כמצע למימוש היעדים האישיים, כבסיס לפיתוח וקידמה. החוויה המרכזית במפגש עם הטבע היא חווית העוצמה האדירה הטמונה בה, והרצון לנצל עוצמה זו. גישה זו מסרבת להכיר בטבע כמערכת התלויה בכוח חיצון, וסוברת שרק מה שנתון לבחינה וידיעה הוא הקיים. מכך נגזר שאין מטרה אחרת הראויה להדריך את האדם, חוץ ממימוש צרכיו. האדם אכן מקבל השראה מתוך חוויה זו, אבל מדובר בהשראה תועלתנית- מוטיבציה לחקור את הכוח הגלום בנתוני הטבע, לחשוף את מקורו, כדי לנצלו לצרכים אישיים. השראה כזו עסוקה בפיתוח הידע האנושי וסיסמתה היא "ידע הוא כוח".

לעומתה מסרבת התפיסה התנכ"ית לראות בעולם הטבע מערכת סגורה בתוך עצמה. התלות של הטבע ברצון האלוקי היא הבסיס ליחסה של הדת לטבע. הטבע נתפש כבריאה, כמימוש של הרצון האלוקי, ויופיו, עוצמתו והדרו תלויים ברצון זה. היווצרות הטבע נשגבה מבינת האדם, ולכן הוא מזהה שביסוד הטבע מצוי המסתורין. האדם מסוגל להבין את היקום אבל לא לדעת אותו בכללותו. במרכז יחס כזה עומדת חווית הנשגבות. כל דבר שבטבע, מגרגירי החול ועד פסגות ההרים, מצביע על משמעות הנמצאת מעבר לו. השראה הצומחת מתוך חוויה כזו מציפה את האדם בתודעת האל, בוודאות פנימית בנוגע לקיומו וממשותו. היא מוציאה אותו מגבולות צרכיו הצרים, ומחברת אותו לרצון הנשגב הנמצא בבסיס המציאות¹⁰.

¹⁰ אלוקים מבקש את האדם עמ' 29.

התודעה העומדת ביסוד חווית הנשגבות היא תודעת המיסתורין:

“הוודאות שלנו היא תוצאה של פליאה ושל תדהמה רדיקלית, של יראה אל מול המסתורין ושל משמעות מכלול החיים, שהוא מעל ומעבר להבחנתנו הרציונאלית. האמונה היא המענה למסתורין, והיא רוויה משמעות.”

כשהאדם עומד מול הטבע ומודע למסתורין שבו, לכל מה שלא מוסבר ואינו ידוע, הוא יכול להגיב בשלוש דרכים. הוא יכול להחליט שהמסתורין הוא תוצאה של בורות- יום יבוא, המסתורין ייעלם, והכל יהיה גלוי. לחלופין הוא יכול להכריע שהמסתורין הוא הכח העליון, הכל יכול וחסר הפשר, השולט בעולם. בסוף אין הגיון וצדק בהתנהלות העולם אלא רק גורל סתום, כח עיוור או שרירותי המנהיג את העולם. הגישה השלישית רואה במסתורין איתות למשמעות הנשגבה מבינת האדם, המהווה את תמצית הקיום. אמנם בינת האדם אינה מסוגלת להקיף משמעות זו, אך המשמעות קיימת, העולם מוכוון לעבר הצדק והמשפט, ולפעמים אף ניתן לחשוף קצה חוט המאפשר לנו לפעול לאורה¹¹. קיומה של אותה המשמעות הנשגבה מתגלה מתוך פליאתו של האדם אל מול המסתורין, וה"תדהמה הרדיקלית" אותה הוא חווה- תדהמה על עצם העובדה שהקיים ישנו. לא מדובר על סקרנות בנוגע לצורת הפעולה של תופעות מציאותיות, אלא על תדהמה בנוגע לכך שבכלל קיימת מציאות. כאשר האדם חווה שהקיום לא מובן מאליו, שביסוד הקיום נמצא המסתורי ומה שמעל לידיעה, הוא מסוגל להשתחרר מאשליית קיומו הסגור והבודד, ולהאמין במשמעות שמעבר לבינתו.

הנחת היסוד של הדת היא שהאדם מסוגל להתעלות מעבר לעצמו, שהכלול בטבע מסוגל לתקשר עם האלוקים שמעל לטבע¹². חווית הנשגבות והמסתורין שבתוך

¹¹ שם עמ' 55.

¹² שם עמ' 27.

הטבע מעוררת את האדם לחיפוש אחר המשמעות הטמונה בה, היא מעוררת את האכפתיות הדתית בליבו של האדם. ללא החוויה שישנה מטרה נשגבה, ורצון עמוק, בבסיס הקיום, הדת מהווה מידע יבש, שאינו יוצר מחוייבות ומעורבות אישית. האדם מסוגל לקבל השראה, להיחשף לתובנות עמוקות, רק כאשר הוא מתוודע למסתורין שבקיום, כאשר חיפושו אחר משמעות מתחיל מהבזק השראה שמעבר לבינתו, ומתפתח דרך כוחות תבונתו. לא מדובר על מידע או תוכן מסויים שאליו הוא נחשף, אלא על יחס אחר לעולם, ולצרכיו האישיים, המשפיע על סדרי העדיפות ועל תהליכי קבלת החלטותיו, וגורם לו לנתח אחרת את משמעות מצבו בעולם.

פעולת האדם כפתח להשראה

גם הפעולה האנושית יכולה לשמש כמקור לתובנות, כפתח לשינוי היחס אל המציאות. כדי להבין כיצד השראה זו מתאפשרת, צריך לברר האם ישנה משמעות לפעולה האנושית, ואם כן מהי. כרגע העולם ריק מנוכחות אלוקית, אי-הצדק והעוול הם השולטים בכיפה. כדי לשנות מצב זה ולאפשר לעולם לבטא את הרוח האלוקית, האדם נקרא לפעול ולתקן את הבריאה. הדת לא דורשת שהאדם ייכנע לסדרה של חוקים דתיים או אמונות דתיות, אלא שהוא יפעל יחד עם אלוקים לממש את ערכי הקיום העליונים. האדם ואלוקים נמצאים בשותפות. האל נותן לאדם כוח אדיר לשלוט בעולם וחופש גמור לבחור את דרכו, וההתגלות באה כאיזון לכוחות המטים אותו מהדרך, לעזור לו להכווין את צעדיו. מצדו, האדם מחוייב לשאוף לקראת הטוב והצדק, לפעול לתיקון העולם בפועל ולא רק באופן רוחני ורעיוני.

היהדות מאמינה שלפעולות האדם יש משקל מוחשי, גם במנותק מכוונתו. הדאגה האלוקית מקיפה גם את מצבו הממשי של העולם, קיום הצדק והמשפט, ולא רק

את מצבו הרוחני- פנימי. מעשה טוב הוא טוב משום שהוא מועיל, גם אם הוא נעשה למטרות רוח או ללא כוונה רוחנית רצוייה. אבל מעשה שאכן נעשה מתוך כוונה נכונה הופך לזירת המפגש בין האדם לאלוקים. "כוונה" אינה רק תשומת לב לגדרי המעשה ומודעות לעשייתו, אלא מעורבות של כל רבדי האדם בעשייה- הוקרת ההזדמנות לפעולה משותפת עם אלוקים, התמסרות ודבקות ברצון האלוקי. כוונה היא מעשה של ריכוז ואיחוד כוחות הנפש הפזורים כדי לפעול בשיתוף עם אלוקים. כאשר מתרחש מעשה בשיתוף עם הרצון האלוקי האדם נחשף להתאמתו הפנימית לרצון זה, ומתוך ההזדהות הנוצרת הוא מצליח לפענח חלק ממשמעותו הנשגבה של הרצון. במעשה טוב האדם משקף את הטוב האלוקי, וכשהוא מזדהה עם הערך האנושי והפשוט הטמון בו, הוא מסוגל לחוש גם את המשמעות האלוקית המשתקפת בו.

המתח שבין המעשה לכוונה היא דוגמא נוספת לקוטביות החיים. ציווי היהדות על מעשה המצווה הוא ביטוי למשקל העשייה האנושית בפני עצמה, ולחשיבות ביטוי הרוחניות באופן מעשי. היהדות קוראת לאדם להשפיע על העולם, ודורשת שהוא יממש את מחשבותיו הטובות במעשים טובים. יסוד האמונה המופשטת גדול מיכולתנו להקיפו במחשבה, ולכן היהדות דורשת שותפות של מעשה ומחשבה. המעשה ממשיך היכן שפיענוחה של המחשבה נגמר. הוא מביא למימוש הרצון האלוקי גם מעבר למגבלות ההבנה האנושית. הדרישה המרכזית של היהדות היא קבלה פעילה של מלכות האל ושל ה'סדר המציאותי', כלומר סוג החיים, אותה היא מחייבת. המצווה היא פעולה החורגת ממגבלות הלב והמחשבה, ויכולה לעורר את לב האדם כשהוא כבוי מבחינה רוחנית. הבנה אמיתית של אלוקים, יכולה לצמוח רק מתוך השתתפות בדרכו של אלוקים. המצוות מפגישות את האדם עם הרצון האלוקי באופן מוחשי, וטומנות בתוכן את

היכולת לעורר את ליבו ולהרחיב את מחשבתו. האדם נקרא ל'זינוק מעשי', לפעולה שמעבר לבינתו, כדי שיוכל להבין יותר מכפי שהוא מבין כרגע.

השראת המעשה נובעת מתפקודו כמפגש האדם עם אלוקים. משמעותו של מפגש עם אלוקים, היא הגעה לידי וודאות פנימית בקיומו של האל, לתודעת ממשות רצונו. נוכחות כזו אפשר לחוות במעשים. מעשה טוב משקף את הטוב האלוקי כמו 'נהר שמשקף את השמים'. מתוך המשמעות המוחשית, של מעשים הנעשים בתיאום עם הרצון האלוקי, יכולה להתגלות לאדם קונקרטי הרצון ומשמעותה. מתוך משמעותן הפשוטה של המעשים, האדם מסוגל לזהות את משמעותו של הרצון האלוקי ולהזדהות איתו.

היסוד התבוני לוודאות רוחנית

כיצד מסוגל האדם להצדיק את תובנותיו הרוחניות, אם הן צומחות מתוך מצבו האישי, מתוך חווית המסתורין והתנסותו המעשית? האם הוודאות הפנימית בנוגע לקיומו של אלוקים היא חוויה אישית ותו לא? כדי שהאדם יוכל לצמוח מתחושות ערפיליות לוודאות פנימית, להתייחס ברצינות לתובנותיו הדתיות, הוא חייב להיות מסוגל לקבל את תוקפן בעולם הממשי. מתוך ההצדקה התבונית לתוקפן של התובנות, הוא יוכל לבוא לידי קבלתן בחייו היומיומיים.

המהלך המרכזי בדרך לוודאות הוא ההתוודעות לכך שתובנה אינה רק חוויה, אלא מענה של מכלול האדם למסתורין ולנשגבות שבחיים, מענה המקיף את חוויותיו, מעשיו ותובנותו. הענות זו כוללת הצפה של "הנחת קדם אונטולוגית" בתודעת

האדם, עיקרון בסיסי בנוגע לצורה שבה האדם מביין את המציאות, ההופכת את ההיענות למובנת מבחינת ההגיון¹³.

כל מה שיש לאדם זה רמזים בנוגע לנוכחותו של אלוקים ולרצונו, מודעות סובייקטיבית לקיומו. המעבר ממצב זה, לוודאות בנוגע לקיומו של האל במובן על-אישי, מתבצע ברגעי תובנה נדירים כאשר האדם מתעורר ומביין שהתודעה האישית צומחת מתוך רקע ראשוני יותר. כל ידיעותיו של האדם בנוגע למציאות נובעים ממפגש חי ומידי עם משהו החורג מהגדרותיו הלוגיות. את המפגש הזה האדם מתרגם בכלים תבוניים, ומעצב למושגים רעיוניים. גם תודעת האדם בנוגע לנשגבות החיים, לקיומו של כוח עליון, אינה המצאה אישית, אלא נובעת מנוכחות מיידית של אותו הכוח. אמנם האדם מסוגל לטעות בפירוש המשמעות של כוח זה, אבל הוא לא ממציא את קיומו. בעצם, בכל סוגי המחשבה האנושית, קיימת "הנחת קדם אונטולוגית", הנחה ראשונית, המעצבת את פעולת המחשבה. תמיד המחשבה פועלת מתוך הנחה שקיים סוג מסויים של מציאות אולטמאטיבית, שברמת המחשבה הטיעונית מתרגמת לכוחות, עקרונות ומבנים, המנחים את המציאות¹⁴. כלומר- כל צורת חשיבה מנסה להתאים את נתוני המציאות המגוונים למבנה על כלשהו, בין אם מדובר על אלוקים או נוסחאות מתמטיות ופיזיקליות, ובכך מניחה את קיומה של מציאות עליונה. ההצפה של הבנה זו מאפשרת לאדם להיענות בצורה מלאה לתובנותיו, להתעלות מחווייה אישית להתחייבות ממשית המקיפה את כל קיומו.

הצורך במעבר מתודעה אישית לתוכן תבוני מציף שאלה נוספת- מה הוא קנה המידה המשמש לאימות התובנה? בסוף, כאשר מדובר בתוכן תבוני, צריך להיות

¹³ אלוקים מבקש את האדם עמ' 90.
¹⁴ שם 95.

קנה מידה רעיוני המשמש כווידוא לכך שלא מדובר על המצאה אישית. מעבר להבנה הבסיסית שתודעת הנשגבות היא שיקוף של אמת מציאותית, צריך דרך לוודא שהרעיונות הממשיים המתפתחים נאמנים לאותה הנשגבות. אותו קנה המידה צריך להיות אידאית- על, אידאה שראוי לזהות לפיה את האלוקי ושמגדירה את המחשבה האנושית. בלשונו של השל:

“אידאה כזו היא אידאת האחדות, או האהבה שהיא ביטוייה של האחדות. כל ידיעה ותפיסה במדע, באומנות, באתיקה ואף בדת, מושגת על תקפותה של אידאה זו. האחדות היא התקן, היא קנה המידה והיא התכלית. אם בדמדומי הזוהר של תובנה דתית נוכל להבחין בדרך המאפשרת ללקט את חיינו הפזורים, ולאחד את הנתון במחלוקת, אז נדע שהיא תמרור בדרך האלוקית¹⁵”

צריך לדייק ולהדגיש שהדת אינה מתחילה בהרגשת מסתוריות החיים, או בתחושת הפליאה והתדהמה, אלא בשאלה מה לעשות עם אותם הרגשות והתחושות¹⁶. דתיות מתחילה מתוך תודעה שאנו מוצבים מול דרישה, שמשוהו נשאל מאיתנו ואנו נקראים לפעול. רגעי התובנה הדתית הם המאפשרים לתמלל תגובה זו, להבהיר ולחדד אותה. בסוף האדם צריך עיקרי אמונה ועקרונות פעולה, ומה שמנחה אותו בגיבוש עקרונות אלו היא אידאת האחדות- הצורך לסלול דרך המאחדת את הקצוות הסותרים בחייו, ובחיי כל האנשים בכל הזמנים.

תפיסת האל

כשאנחנו מתחילים לחקור את המשמעות הנגזרת מוודאות בקיומו של האל, אנחנו צריכים לאחוז בהנחה מוקדמת כלשהיא בנוגע למשמעות מושג ה'אלוקים',

¹⁵ אלוקים מבקש את האדם עמ' 129.

¹⁶ שם עמ' 130.

שתאפשר לנו לעצב את כיוון החקירה ואת סוג התשובות שנבקש. הצורה שבה אנו ניגשים לאל, חושבים עליו ומתייחסים אליו, משפיעה רבות על בניית עולמנו הרוחני. משמעותן של התובנות הדתיות משתנה בצורה דרסטית בהתאם למושג האל אליו הן מתייחסות:

“לומר שחיפושינו אחר האלוקים הוא חיפוש מושג המוחלט פירושו לבטל את הבעיה שמבקשים אנו לחקור. סיבת הסיבות או מושג המוחלט- החסרים רוח חיים וחסרים חירות- שייכים לתחום המחקר של המדע או המטאפיזיקה, אך לא לתחום הנשמה או המצפון... עניינה של נשמת החיים איננה בסיבה מתה, אלא באלוקים חיים.”¹⁷

כאשר מניחים שהמשמעות הבסיסית שהמושג אלוקים מחזיק בשבילנו הוא המוחלטות או הראשוניות, שהתגובה להיותו המקור היסודי והמוחלט למציאות היא המעסיקה אותנו, הדת מאבדת את משמעותה האישית. עניינה של הדת הוא ביצירת מחויבות לאל חי, אל המתעניין במעשינו ושאליו אפשר לפנות, ולא בחוקיות של ישות מכנית המובנת במציאות. המשמעות המינימאלית שהמילה אלוקים מחזיקה בשבילנו היא שאלוקים חי. המחשבה שהאל פחות חי ומעורב במציאות מאיתנו, מבטלת את משמעות החיפוש הדתי, ומשקפת את הגאווה האנושית. התובנות שאנו מחפשים הן תובנות של חיים ולא תובנות מדעיות. וודאות דתית אינה תוצר של שכנוע מופשט, אלא אירוע פנימי ואישי המתרחש בחיים. כדי להבהיר- לא מדובר על חובת התייחסות לאל כבעל אישיות מסוימת, אבא, מלך, וכו', אלא על ההבנה שהאל מעורב במציאות באופן ישיר, ושיש משמעות לפניה אליו ולדיבור איתו¹⁸.

¹⁷ שם עמ' 98.

¹⁸ אמנם השל לא כותב זאת במפורש, ואף לא נמנע מלהשתמש בדימויים אלו בחופשיות, אך נראה לי שהדגש היסודי שבשיטתו הוא על החיות האלוקית ולא על האישיות האלוקית.

להבנה זו שתי תוצאות בחיפוש אחר תובנת הוודאות. הראשונה קשורה בזיהוי תפקידו של אלוקים בחיפוש הדתי, בהבנה שהחיפוש האנושי הוא מענה ולא יוזמה. כאשר מתייחסים לאלוקים ככוח שאינו מעורב בחיים, אנו מניחים שהחיפוש הדתי מוטל בעיקר על האדם, השואף להכיר אל מתבדל ודומם. בניגוד לכך, ההתייחסות החיה לאל, מניחה שהוא זה המחפש את האדם. באמת, ללא היוזמה האלוקית, נראה מופרך לחשוב שהאדם יוכל להיפגש עם כוח החורג מהמציאות. רק כאשר מבינים שהאל הוא שיוזם את החיפוש האנושי אחריו, שהוא נטע באדם חלק מרוחו, היוצר את השאיפה למפגש ומעניק לו מובן, החיפוש הדתי יוצא מגדר המצאה אנושית ונהפך למענה. אמנם חובת החיפוש הפעיל מוטלת על האדם, אבל רגע ההשראה והוודאות תלוי לגמרי בהיענותו של אלוקים, והמחפש חייב להודות בתלות זו ולגשת בענווה למפעלו.

התוצאה השנייה קשורה במרכזיותו של הזמן בהתגלות זו. אין יחס רציף ואחיד בין שני ישויות חיות. לא בכל הרגעים ובכל התקופות אלוקים קרוב לאדם באותה המידה, ולא בכל הזמנים האדם רגיש למסתורין באותה המידה. ההשראה תלויה ברגעים מיוחדים, רגעים שבהם הנשגבות שוטפת את רוח האדם. האמונה מבוססת על השפעתם של אירועים יחודיים וחד פעמיים, המפתחים את חוש הנסתר ומעניקים משמעות למחוייבות היומיומית ולשגרה. ההכרה בתפקידו של הזמן, במשמעותו הייחודית של הרגע, מחייבת גישה פקוחת עיניים וגמישה לחיפוש.

חלק ב- קשיים בדרך לתפילה:

מגבלות האדם

ניתן לאפיין שני מוקדי קושי בתפילה, שאיתן מתמודד השל בספרו. הראשון סובב סביב מגבלותיה של הרגישות האנושית. לא תמיד האדם מסוגל לחוש שישנו צד נשגב במציאות, וכך לפרוץ את יחסו הנצלני אליה. פעמים רבות הוא שרוי בכהות רוחנית, המרוקנת את הפנייה לאלוקים מטעמה, וגורמת לייאוש מאירוע רוחני. לפעמים כהות זו היא תוצאה מהתנהלות חסרת רגישות של האדם, מאורח חיים גס או אדיש. אך לפעמים היא פשוט קשורה בזמן, במקום או באווירה, ואפשר לומר שהיא נכפית עליו.

המוקד השני קשור במגבלות הביטוי האנושי. האדם לא מסוגל לבטא במלואו את כל מה שהוא חווה, להמיר את פנימיותו למילים. בגישתו לתפילה הוא צריך להתחשב בקיומם של מישורי משמעות וחוויה החורגים מיכולתו להגדירם. הוא חייב להפנים שכל מה שנאמר בפועל, מבטא רק את קצה הקרחון של אירוע התפילה. עצם הניסיון לבטא את שאינו ניתן לביטוי, בכליה המוגבלים של השפה, והמחשבה המוטעית שרק מה שניתן לביטוי מלא ולהגדרה הוא בעל משמעות, מקשים על יכולת האדם להבין את משמעות התפילה, ועל יכולתו לגשת אליה.

היכן הרגישות?

“איננו מסרבים להתפלל. אנו פשוט חשים- בעת שאנו עומדים לבוא בשער התפילה- שלשוננו כבולה, תודעתנו כבויה וחזוננו הפנימי עמום. איננו מסרבים להתפלל, אנו נמנעים מכך¹⁹.”

¹⁹ התפילה עמ' 60.

ההימנעות מתפילה אינה מעשה מרד אלא תוצאה של חוסר השראה וחוסר עניין. לפי השל מצב זה נעוץ בהלך הרוח האנוכי של האדם הבא להתפלל. הוא לא חש משמעות בתפילה, משום שהוא לא פתוח להתרחשותה האמיתית. כאשר האדם מציב את הגשמת רצונותיו, והשגת צרכיו, במרכז עולמו המעשי והרוחני, הוא מתנתק מהחזון הגדול שאמור להניע אותו, ושאפותיו האישיות מאבדות מאיכותן הנעלה. כאשר צרכיו המצומצמים נמצאים בראש מעייניו, המתפלל כלל לא מסוגל לחוש את התנועה שהתפילה מחוללת אל עבר האלוקי והקדוש.

ללא החיבור לקדוש, למה שנעלה מהמציאות, גם הפעילות האנושית הפשוטה מאבדת את משמעותה- 'הטוב הופך לתוהו וללא הטוב היופי נהיה אקראי'²⁰. השאיפה אל הנעלה מכל, אל העליון מבחינה רוחנית- אל אלוקים, מכוננת את טהרת האידאות האחרות. כל האידאות- אהבת חברים, הערצה לטוב, מטעינות את עולמו של האדם במשמעות, אבל התייחסות לאחת מהן כמוחלטת, תיצור בסוף ליקוי רוחני, עיוות בעל השלכות מוסריות וערכיות. הצבת הקדושה כשיא השאיפה, היא ערובה לכך שהמטרה הסופית של רצונות האדם תהיה מימוש ערכים נעלים, ולא סיפוק צרכיו האנוכיים. התפילה היא הזדמנות לפרוץ את מסגרת האנוכיות ולהיענות לפנייה האלוקית, הקוראת לפעול למען ערכים אלו. היענות זו דורשת שותפות של האדם במעשה התפילה- תפילה מלאה בחיות ובמשמעות אישית. התפילה איננה כלי המגייס את אלוקים לטובת מטרות אישיות, אלא מאמץ להעמקת הנאמנות הדדית שבינו לבין האדם. התפילה היא מאמץ למקד את הנפש באלוקים, לפתוח בחיים השגריים צוהר לעליון.

²⁰ שם עמ' 63.

השאיפה להשתתפות חיה בתפילה, מבליטה קושי נוסף הקיים בעולם התפילה- היעדרות רוחנית. השל מזהה שצורתה החיצונית של התפילה, וגינוניה הטקסיים, הולכים ומשתלטים על תוכנה הפנימי, ועל השפעתה כהיענות אישית של המתפלל. הקהילה המתפללת כבר לא שואפת למעורבות אקטיבית בתפילה, אלא מצפה שהחזן יתפלל במקומה וירגש אותה. גינוני כבוד ופעלולים ארגוניים מוצעים כפתרון למחסור המתפללים בבית הכנסת, ושינויי נוסח מוצעים כפתרון לחוסר הרלוונטיות המורגש.

עם כל הרצון הטוב הנמצא ביסוד גישות אלו, הן מפספסות את משמעותה של התפילה כהיענות, ואת הרגישות הרוחנית הכרוכה בה. אם נסכים לכך שהמטרה בהתחדשות התפילה אינה ללכוד את מספר המתפללים הרב ביותר, אלא לאפשר למתפלל לחוות התרחשות רוחנית, אז כיוון העבודה הנצרך הוא רוחני ולא טכני, אישי ולא ארגוני. הנסיון לחבר מחדש את המתפללים לתפילה דרך שינוי המילים ויצירת אווירה מרגשת בבית הכנסת, אמיתי ככל שיהיה, מתעסק רק עם תופעות הבעיה ולא עם מקורה. כדי לאפשר פתרון אמיתי וארוך טווח ליושב הנחוזה בתפילה, לתחושת חוסר הרלוונטיות, צריך לעבוד על פיתוחו של עולם רוחני, שבו לתפילה יש מקום מרכזי. אם המתפלל לא פותח את ליבו, לא מכין את הקרקע להתרחשות, אז כל השינויים הקוסמטיים שיעשו לתפילה לא יצליחו להצילה. צריך לשים לב לכך ששאלת הרלוונטיות של טקסט התפילה, והטקסיות הנוקשה שחדרה אליה, הן אכן כבדות משקל ומצריכות התייחסות. אבל זו טעות לחשוב שאלו הן הבעיות היחידות, או החשובות ביותר, בנוגע לתפילה, ושהתמודדות איתן תספיק לחדש את עולם התפילה. השל אינו עיוור לחשיבות השאלות הללו, אבל הוא חוזר ומדגיש שעיקר העבודה נמצאת בתחום הרוחני והאישי.

כדי לדייק את המפנה הרוחני והתודעתי שאליו הוא קורא, מציין השל ארבעה גישות נפוצות השואפות להסביר ולהנגיש את התפילה במונחים מודרניים, אך בסוף רק מחריפות את הבעיה, ומונעות את מעורבותו ורגישותו הרוחנית של המתפלל. לגישות אלו הנחות מסויימות כלפי העולם, האדם המתפלל והאל, המנוגדות ליסודות ולמטרות הדת, ויוצרות מניעות חמורות ביחס לתפילה.

הגישה הראשונה היא האגנוסטית, המתארת את התפילה כאשליה מסוכנת. אגנוסטיות היא גישה פילוסופית הדורשת ניטראליות לגבי רעיונות שאינם ניתנים להוכחה באופן מוחשי. את קיומו, או אי קיומו, של האל אי אפשר להוכיח, ולכן צריך להתייחס לרעיון קיומו בשוויון נפש. האמונה בכך שהאל מקשיב לפנייה האנושית היא מופרכת, ומהווה תוצאה של התהיות, וחוסר הוודאות, שחש האדם כלפי המציאות. התפילה עלולה למנוע ממנו לשאוף לפיתוח יכולותיו, ולחשיפת האמת הממשית לגבי המציאות, ולכן יש לשלול אותה, או לפחות לשלול את הוודאות בפעולתה. גישה זו מנוגדת לשאיפה היהודית ל'אל חי' המעורב במציאות, והמקשיב לתפילות האדם, והיא מונעת מהתפילה לחולל שינוי בחיי המתפלל.

השנייה היא גישת 'הביהיבוריזם הדתי', הטוענת שחשיבות התפילה נעוצה בהיותה מסורת אבות. גישה זו מצמצמת את היהדות לכדי פיזיקה מקודשת- חוקה המתייחסת אך ורק למעשים מחייבים ולא לכוונת הלב. צמצום זה נעוץ בתפיסה שהחוק האלוקי, וההכנעה האנושית, מהווים את מרכז הדת, ורק דרך כבוד למסורת והכנעה אליה אפשר לעבוד את האל כראוי. גישת היהדות הרואה בכוונה, במחויבות האישית לדבר ה', ערך עליון, נדחית, והפן הטקסי וחסר החיוניות מודגש בתפילה.

השלישית היא גישה הרואה בתפילה מעשה חברתי שבו המתפלל מזדהה עם ערכי עם ישראל. גישה זו מבוססת על העמדה שאין לאדם הפרטי קיום אלא כנשאי לרעיונות חברתיים. כלומר, עולמו הפנימי של האדם, רעיונותיו ואמונותיו, מקבלים אישוש רק מהתאמתם להקשר החברתי בו הוא נתון. גישה זו מנוגדת לעמדה היהודית הרואה בוודאות האישית, ובמעורבותו של היחיד באמונתו, יסוד ראשוני להיטמעותו החברתית. בגישה זו הופכת התפילה לכלי הזדהות חברתית, ומאבדת מכוחה לעורר את האדם למחויבות אישית לאלוקים.

הרביעית היא גישה הסולפסיזם הדתי, הטוענת שהתפילה היא תהליך המתרחש אך ורק בפנימיותו של האדם. הסולפסיזם היא גישה הסוברת שאפשר להאמין בוודאות בקיומו של דבר אחד בלבד - העצמי. יכול מאד להיות שכל תפיסת המציאות החיצונית מבוססת על אשלייה, ואי אפשר להתייחס אליה כוודאית. במקרה כזה אלוקים אינו קיים כישות עצמאית, וכוונת האדם בביטוי זה למושג, או לערך מסויים, שאליו הוא שואף ושאותו הוא מלביש בלבוש האל. בגישה זו התפילה היא הזדהות והתחברות של האדם לערך, לטוב, הנמצא בפנימיותו. בתפיסה זו התפילה מקבלת תפקיד חשוב בבריאות הנפש של האדם. היא מרגיעה אותו, מעניקה לו תחושת מיקוד ומשמעות, ולכן חשוב להמשיך ולהתפלל. גישה תועלתנית זו לתפילה שוללת ממנה כל יכולת לחולל תהליך של פריצת הלך רוח אנוכי, ומשעבדות את התובנות הנשגבות של התפילה לגבולות התבונה האנושית.

הקושי האחרון, הנוגע ברגישותו הרוחנית של האדם, נובע מהממשק בינו לבין המציאות. אי הצדק והרוע הקיימים בעולם יכולים לזעזע ולדכא כל מי שמתנסה בהם. המציאות העובדתית מצמיתה את יכולת האמונה במעורבותו של אל חי ומשפיע, או לפחות באל הטוב והצדק. במקרה כזה לא מדובר על תוצאה של אטימות אנוכית, או חוסר רגישות, אלא על חווית משבר - אלוקים רחוק

מהמציאות והייאוש תוקף את המתפלל. מתוך ייאוש כזה האדם מסוגל לאבד אמונה באלוקים, ובאדם, ולבוא לידי קריסה רוחנית. אבל, אם הוא לא מוכן לוותר על אמונתו בטוב שבמציאות, חוויות המשבר והיאוש יכולות לשמש גם כפתח לתפילה.

קודם כל הזעקה, הקריאה לאלוקים מתוך הכאב, וההבנה שהמציאות לא אמורה להיות כך, מתפקדת כהתחלת דיאלוג, כפנייה נואשת לאלוקים שיתעורר. האדם מבין שהמחאה, הקריאה בקול כנגד הרוע, היא השלב הראשון בפעולה נגדו. בנוסף, יכולה להתעורר הבנה שישנה שותפות בין האדם לאלוקים. האדם מבין שזעקת כאבו היא גם זעקתו של אלוקים. האל זועק וכואב על מצב המציאות ואת הכאב הזה מהדהד האדם. האדם הוא שותפו של אלוקים בביטוי הכאב וגם באחריות תיקון המציאות, ובתפילה הוא שואף לגלות את הדרך אל אלוקים, שתאיר את דרכו בתיקון.

הסיכון שבביטוי

”במובן מסויים, התפילה מתחילה היכן שההבעה נגמרת. בדרך כלל, המילים המגיעות אל שפתינו אינן אלא גלי נהר גואה הנוגעים בחוף. פעמים רבות אנו מחפשים ומחמיצים, נאבקים וכושלים, בבקשנו להתאים את הרגשות הייחודיים שלנו לתבניות של טקסטים²¹.”

לתפילה שני מרכיבים - האדם והמילה, והיא מתרחשת כאשר הם מתמזגים, כאשר האדם מצליח להביע את עולמו הפנימי במילה. אך הבעה זו היא חלקית במקרה הטוב, ואינה מצליחה להקיף את מלוא המשמעות שהאדם רוצה להטעין בה. התפילה היא ניסיון להביא לידי ביטוי משמעות נשגבה, ומאמץ הביטוי מתחיל

²¹ התפילה עמ' 99.

מגבול המובן והנשגב, מהמפגש בין תובנות נשגבות לקיום השגרתו. קושי הביטוי מתעצם נוכח קבוענה של התפילה בנוסח אחיד, ובמילים שאינן אישיות. המאבק כפול- כיצד בכלל ניתן לבטא את הנשגב בדיבור יומיומי ונדוש, וכיצד ניתן להתבטא דרך נוסחאות התפילה הקבועות.

התשובה לכך עוברת דרך שינוי היחס אל הדיבור וההבעה. היחס הרגיל אל המילים הוא ככלי לתבונה האנושית. המילה היא סימן מוסכם המשמשת ככלי למשמעות שמטעין בה האדם, למסר המועבר בה, והיא עצמה אינה יותר מצרופי צלילים סתמיים. תפיסה כזו יוצרת זלזול בערך הדיבור- כוונת האדם מעצבת את המילים, בעוד שהוא אינו מושפע מהם כלל, ולכן לא באמת חשוב כיצד הוא מתבטא. האדם אינו מתייחס ברצינות למילים בהן הוא בוחר להשתמש, משום שכל התבטאות נתפסת בעיניו כקלישאתית ונדושה.

אמנם מילים משמשות להעברת מסרים, אך זה אינו תפקידם המרכזי. כל מילה משמשת כמפגש עם משמעות עצמאית, הגדולה מהמסר המצומצם המועבר בה. כל מילה מעבירה, בנוסף למסר מסויים, בליל משמעויות והקשרים קדם תבוניים המתגלים לאדם המשתמש בה, משמעויות הנרחבות מהגדרתה המילונית. האדם לא מזהה את משמעות המילה בכך שהוא חושב על המסר שהיא מעבירה, ואז חוזר, מתבונן בה, ומחבר בינה לבין המשמעות. ההבנה מתרחשת כאשר הוא נחשף למגוון משמעויות והקשרים הטמונים במילה, המתפרצים אליו בזמן שהוא נפגש עמה. המילה עומדת בפני עצמה, היא מבטאת יחס ישיר לעצם שחורג מתפיסתו של האדם, משמעות עצמאית לכוונתו המודעת.

לכן, כשהוא מבין זאת, האדם מסוגל להתייחס למילים כהתחייבות, כהיחשפות למשמעות מסוימת והיענות לה. במעשה ביטוי אמיתי, נשמת האדם והמילה

משפיעות אחת על השנייה²². התפילה מתחילה בכך שהאדם מתעמת עם משמעות המילים, נעשה מודע לעומק המשתקף בהן. נוסח התפילה הקבוע מזמן לו הזדמנות נוספת להזדהות עם התובנות הרוחניות שנמסרו מדור לדור, ומתוך כך להיחשף לנשגב ולהצליח להביע אותו באופן כנה. כאשר המילים הן התחייבות, כל התבטאות היא פתח לעולם משמעות שלם שלא נחשף בדיבור.

קושי נוסף נוצר כאשר מעמידים את ביטויי הלב הזמניים, האמונות והרגשות הדתיים, במרכז התפילה. גישה זו נעוצה בתפיסה רוחת המזהה את אמונת הלב כמישור הדתי האוטנטי היחיד, ובורחת מתבניות דתיות מעשיות. בנוגע לתפילה, גישה זו שואפת לאפשר ביטוי חופשי וספונטני, על ידי ביטול כל ההתחייבויות הקשורות בה. המחשבה שעולמו הפנימי של האדם הוא המישור היחיד המעסיק את הדת היא מחשבה מוטעית. היהדות דורשת התחייבות מעשית של האדם לדבר האל. מעבר לדגש שהיא שמה על תיקון המציאות הממשית, היהדות מבינה שכוונת הלב והאמונה באידיאלים ובערכים היא מוגבלת ורעועה. לא ניתן לאדם להביע את מלוא הרצון האלוקי ומשמעויותיו, והלב האנושי, הנתון תחת לחצים והשפעות רבות ומגוונות, עלול להיכנע לתעתועי הדמיון והטעות. לכן, המעשה הדתי הראשוני הוא ההתחייבות לדבר ה', העמידה מול צווי הנובע ממקור חיצוני, וההתחייבות אליו. המחויבויות הקשורות בתפילה מעצבות אותה כמעשה מצווה, כמפגש בין האלוקי לאנושי²³, ולא רק כמצע להבעה אישית מנותקת.

הקושי האחרון שבו עוסק השל הוא בתפיסת התפילה כמעשה סמלי, המבטא רק את ההגיון האנושי. תפיסה זו מרוקנת את התפילה ממשמעותה הפשוטה כפנייה של האדם לאלוקים, ומציגה אותה ככלי לביטוי אמונות דתיות. האדם המתפלל

²² התפילה עמ' 83.

²³ ראה בחלק הראשון של המאמר "פעולת האדם כפתח להשראה"

מבין את המשמעות ה"אמיתית", התבונית, שטקס התפילה מנסה להציג, ואינו נפתח כלל למפגש עם משמעות החורגת מבינתו. היסוד ליחס כזה לתפילה, היא ההנחה שאין ביכולת האדם להיפגש עם אלוקים במישור שאינו תבוני. כל מעשי הדת חייבים להתרגם מייד למשמעויות מחשבתיות ואמוניות, והן מופשטות מכל ערך מייד, אישי וייחודי הטמון בהם. ביטויי התפילה כבר לא נתפשים כביטוי הנשגב והאלוקי, אלא כביטויים סמליים לאמונת האדם, והמתפלל נשאר מצומצם בעצמיותו.

חלק ג- עיקרי תפילתו של השל

יסודות התפילה

כאשר עוסקים בתפילה, חשוב לברר תחילה את עמדתו הבסיסית של ההוגה בסוגיא. התפילה היא חלק מחייב מהחיים הדתיים, אבל יש מגוון דרכים להתייחס לתפקידה בחיים אלו ולערכה היחסי בהם. קיימות גישות הרואות בתפילה שיא רוחני ומטרה נשגבה, גישות המתייחסות אליה כעוד חובה אחת מני רבות וגישות המצמצמות את משמעותה לכדי כלי עזר הכרחי במצב רוחני ירוד. כאשר חושפים את היחס הבסיסי לתפילה, אפשר לדייק יותר בהבנת דברי ההוגה ולגבש עמדה אישית לגבי הנאמר. ללא ספק בהגותו של השל מיועדת לתפילה חשיבות מרכזית בעולם הרוחני והדתי:

"התפילה היא תמצית החיים הרוחניים. קסמה נוכח בכל חוויה רוחנית. עוצמת רוחה מאפשרת לנו לרדת לעומק החבוי מתחת לעקרונותינו ולתשוקותינו, ולעלות משם עם טעם מחודש לפשטותו האינסופית של הטוב"²⁴.

²⁴ התפילה עמ' 64.

התפילה היא מפתח לכלל החוויות הרוחניות. כל חוויה כוללת בתוכה מרכיב "תפילתי", והתפילה בעצמה מתפקדת כגורם החוזר ומכונן מחדש את החוויות הרוחניות. התנועה המופיעה בתפילה, והמתחוללת דרכה, מתוארת כחשיפה והזדהות עם ערכים הנעלים יותר מהשאיפות היומיומיות, והאנוכיות, שלנו. בבסיס כל חוויה רוחנית נמצאת נגיעת עומק מהסוג הזה, ובכוחה של התפילה לכונן ולאפשר מפגשים נוספים מהסוג הזה. היכולת לחיות חיים עשירים במשמעות רוחנית תלוייה בחיפוש המתמיד, ובהבזקי המשמעות המתגלים לאדם. הוא נדרש להשגבה עצמית- הזדהות עם ערכים עליונים והנכחתם בחייו. התפילה היא הזדמנות לממש דרישה פנימית זו, ליצור רגע של קרבה והזדהות עם הרוח המפעמת בקיום, ולבסס חיים רוחניים עשירים ואותנטיים²⁵.

"להתפלל משמע לאסוף את כל כוחותינו יחדיו, לצקת את חושינו, רצוננו, זיכרוןנו, מחשבתנו, תקוותנו, רגשותינו, חלומותינו- כל שנע ורוגש בתוכינו לצליל אחד... לא המילים שאנו מבטאים, לא "העבודה שבפה", אלא הדרך שבה דבקות הלב הולמת למה שהמילים נושאות, המודעות לדיבורך לעיניו של אלוקים- היא התמצית של התפילה²⁶."

להתפלל משמע לחשוף את העולם הפנימי לנוכחות האלוקית, להשפעה שמחוללת הוודאות בקיומו ובערכיו. התרחשותה של תפילת אמת אינה מובנת מאליה או מחוייבת בכל מעשה תפילה. ישנן תפילות המשמשות רק כשלב בדרך לשאיפה העליונה של התפילה, תפילות המבקשות לעורר את לב האדם הרדום ותפילות שפשוט לא צלחו. השאיפה, שהפוטנציאל למימושה טמון בכל תפילה,

²⁵ התפילה עמ' 71 : "התפילה היא פנייתו של האנושי אל הטרנצנדנטי. תפילה הופכת את האדם לבן משפחתו של הנשגב, מכניסה אותו כחבר באגודתו של המסתורין."
²⁶ התפילה עמ' 71.

היא להשיג וודאות פנימית בנוכחות האל, להגיע למצב שבו אנו מתייחסים למבט האלוקי על החיים כממשי, ומנסים להתאים את חלקי חיינו אליו.

כדי שנוכל להתקדם לעבר מטרה זו בתפילה, צריך לברר מה היא בעצם המשמעות של 'וודאות בנוכחות אלוקים' ברובדי הכוונה והחווייה הפשוטים. כלומר- מהן העמדות הפנימיות של המתפלל הנגזרות ממנה וכיצד היא מעצבת את הגישה לתפילת היומיום. את המשמעות הבסיסית שהתפילה נושאת לגבי המתפלל מתאר השל דרך המימרה "דע לפני מי אתה עומד"²⁷. במימרה זו הוא פורש שלושה רעיונות, שהמודעות אליהן היא תנאי בסיסי לתפילה, והמהוות מעין מדריך למתפלל. רעיונות אלו מתארים את הצפייה של המתפלל מהתפילה ואת הדרך בה הוא ניגש אליה.

הרעיון הראשון מקופל בהנחיה "דע": התפילה מחייבת התכוונות מסוימת של התודעה. היכולת לפנות לאלוים לא יכולה להסתמך על חוסר מחשבה או תמימות, אלא חייבת לצמוח מתוך הארה רוחנית, תובנה המביאה משמעות לפנייה אליו. תודעת המתפלל חייבת להיות מכוונת כלפי חווית ידיעה הצומחת מתובנות רוחניות, ולא לכזו שמתחילה בתבונה האנושית. המוכנות לקבל את התובנה כמקור אמין לגבי המציאות, והרצון להעמיק בידיעה מסוג זה, היא תנאי יסודי להתרחשות התפילה²⁸. היכולת להתפלל צומחת מההארה לגבי יכולתו של האנושי לפנות לאלוים, מהבנת אפשרות הצמיחה וההתעלות הטמונה בפנייה זו, ומכוחה של התפילה לחולל הארות חדשות. מה שמייחד ידיעה הצומחת מתובנה דתית, ולא מחשיבה לוגית, היא המשמעות הייחודית שהיא נושאת כלפי האדם הפרטי ומצבו הייחודי, וההתמסרות האישית הנוצרת. ידיעה כזו אינה הנחת

²⁷ שם עמ' 123-129.

²⁸ ראה בחלק הראשון של המאמר "מקורן של תובנות דתיות".

הנחות והסקת מסקנות, אלא מענה לדרישה האלוקית, מענה לשאלה "מה ה' אלוקיך דורש מעמך?" – עכשיו, כרגע. מתוך מודעות לדרישה, ולמצב העכשווי שהיא פונה אליו, אפשר שתתגלה דרך פעולה ייחודית הנותנת מענה.

הגישה לתפילה מחייבת רגישות לסוג ידיעה אחר, ושאיפה להעמקת כוונת הלב- המעורבות האישית בדבר ה'. מטרת התפילה אינה לספק מידע לגבי אלוקים, אלא לחשוף את המשמעות האישית שבדת. התרחשות התפילה היא "אירוע"²⁹ – רגע מיוחד שבו אלוקים בוחר להתקרב למתפלל, הטומן בחובו משמעות ייחודית וחד פעמית. את משמעות רגעים אלו נושא האדם איתו תמיד, והם משפיעים באופן מכריע על היווצרות תהליכי החיים היומיומיים.

התובנה אינה פרס אלא מתנה. לא בכל הזמנים אלוקים נענה לפנייה, ולא כל התפילות משפיעות על הלב. אבל חשוב לזכור שגם ללא השראה, התפילה אינה חסרת משמעות. ערכן של כל הפעולות הנקודתיות קשור באורך החיים הכללי. המטען הרוחני, הנצבר מחיים של התמסרות לדרך האלוקית, ומרגעי השראה שחווים בו, הופך גם תפילה ללא השראה והארה למעשה דבקות. השאיפה לסוג התובנה שהתפילה מאפשרת, כזו שמתחילה מעבר לתבונה האנושית, אך מובנת דרכה, מחייבת להגדיר מדד כלשהו המאפשר התבוננות וביקורת³⁰. כדי שנוכל לשאוף להארה, וכדי שנוכל לנהל ממשק בינה לבין החיים, אנחנו צריכים להבין איזו מטרה מתממשת דרכה. הארות התפילה צריכות להכווין אותנו לאידאת האחדות או האהבה, להאיר את הדרך המאפשרת לקבץ את חלקי חיינו הפרודים. אידאה זו מבטאת את השאיפה לכונן את מלכות ה' בעולם- לפעול לאיחוד הכוחות הסותרים בעולם, ובחיים האישיים, כדי לייסד עולם של צדק וטוב.

²⁹ ראה בחלק הראשון במאמר "תפיסת האל".
³⁰ ראה בחלק הראשון במאמר "היסוד התבוני לוודאות רוחנית".

הרעיון השני נמצא בבירור "לפני מי": הפניה של התפילה היא ל"מי", אל חי המעורב במציאות, ולא ל"מה" - רעיון או מושג כלשהו³¹. כדי שהתפילה תתאפשר, צריך לקבל שהיא לא פועלת בחלל ריק, שיש לה נמען ויש אפשרות של מענה. הפניה לישות חיה ממקמת את התפילה כחלק מדו-שיח, מעשה הכלול במערכת יחסים. אין ערובה לכך שתהיה תשובה לפנייה, אך עצם העמידה מול האל כאישיות חיה מאפשרת לחוות את התפילה כהתחייבות לברית. כשקיימת מודעות לכך שהתפילה מהווה פנייה אמיתית, ושאיפה למענה והנחיה, היא מקבלת מעמד של התחייבות - מעשה שבו המתפלל מקבל על עצמו את חובתו לפעול למימוש הברית. קיומו בעל ברית הדואג למציאות ורוצה בטובתה, שותף היכול לגלות לנו את רצונו ולהנחות אותנו, פותחת אפשרות שהתפילה תציף את האחריות האישית לערכי הברית, ואת הדאגה לטובת העולם.

הרעיון השלישי נמצא בתיאור "אתה עומד": התפילה כוללת שינוי בעמידתו הקיומית של האדם כלפי המציאות³². בתפילה הוא נחשף למסתורין ולנשגבות שביסוד המציאות ותחושת המובנות מאליה שבה מופקעת. קבלתם של כל התהליכים המציאותיים כפשוטים ומובנים, כתוצאה של חוקיות מובנת, נעלמת, ונוצרת פליאה על כך שבכלל קיימים תהליכים וחוקים, על המקור אפוף המסתורין של המציאות. שינוי העמדה מאפשר למתפלל להתנתק מהגישה התועלתנית למציאות ולהיחשף לקיומה של משמעות אלוקית ביסודה. המתפלל מבין שהמציאות הגלויה והמובנת אינה תמצית הקיים, ושתיפקידו לחשוף ולהרחיב את הנוכחות האלוקית הטמונה בעולם. להתפלל משמע להחזיר את האלוקים למציאות, לכונן את מלכותו במחשבה ובמעשה. ללא המאמץ האנושי, האלוקים יישאר לעולם נבדל מהעולם, מנותק ורחוק מהמציאות היומיומית.

³¹ ראה בחלק הראשון של המאמר "תפיסת האל".

³² ראה בחלק הראשון של המאמר "המסתורין, הפליאה והמשמעות שאינה ניתנת לידיעה".

התפילה היא הזדמנות להפגיש בין החיים הרגילים למבט האלוקי ולפעול לגישור ביניהם. כשניגשים להתפלל שואפים לחוות חוויה של 'תדהמה רדיקאלית', המרחיבה את מסגרת החשיבה הרגילה ומאפשרת להתעלות מעל למסגרת התועלת האישית. התפילה מהווה הזדמנות לבחון את החיים לאור העקרונות האלוקיים המובעים דרכה.

שלושת הרעיונות הללו מבטאים את מרכיביה היסודיים של התפילה. החיפוש אחר הארה רוחנית, חיזוק המחויבות האישית לערכי הברית, היציאה משגרת החיים ומהאנוכיות, כל אלו צריכים לעמוד במרכז התודעה בגישה לתפילה. יסודות אלו מרכזיים ביותר, והעבודה דרכם, הנסיון לראות כיצד הם מתממשים בתפילה, מהווה חלק מרכזי בהכנה לתפילה.

התפילה פועלת באופן ממשי על האדם, מפגישה אותו עם העליון, ופגישה מעין זו משפיעה על כל מרחב החיים של המתפלל. לכן ההתמקדות ברצון ובחשק להתפלל, לא מספיקה כדי ליצור תפילה משמעותית. כדי לאפשר לה להתרחש הוא צריך ללמוד כיצד להכין את כל כוחות נפשו, ואת כל מרכיבי החיים השונים, להשפעה אלוקית. חידוד השאיפות שבמרכז התפילה מעמתת אותנו עם הפוטנציאל הטמון בה, מציפה את השאלה היכן אנו נמצאים ביחס אליה ומחדדת כיצד ניתן להתקרב אליה. בתפילה אנחנו שואפים לפתוח פתח המאפשר לנו לעמוד מול האל. מטרת התפילה היא 'לא לדעת יותר לגבי האל אלא להיות נודעים בפניו' - להגיע למצב שבו חיינו ראויים להתעניינות ולהארה אלוקית.

דרכי התפילה

מטרת קטע זה, היא להציע פרשנות מעשית לרעיונות ולאפיונים הכללים שהופיעו בחלקים הקודמים. מתוך עיסוקו של השל בקשיי התפילה- הצורך ברגישות ובהבעה כנה, ומתוך תיאורו את שאיפותיה ומטרותיה, אפשר לפתח הדרכות הנוגעות במעשה התפילה עצמו. הרעיונות שעליהם מיוסדות הדרכות אלו יונקים מדבריו של השל, וחלקן אף הוזכרו בקצרה בחלקים הקודמים של המאמר. פיתוחים אלו הם פרשנות אישית, ואינם מתיימרים למצות את מלוא המשמעות הטמונה בדבריו, או לייצגם באופן מושלם. התקווה היא שדברים אלו יישאו חן בעיני הקוראים ויוכלו לשמשם כפתח להתחדשות התפילה התמידית.

הצעה ראשונה: לראות בתפילה הזדמנות לחשבון נפש אישי, שבו בוחנים את המחוייבות למטרות החשובות, והמהווה הזדמנות להתחדשות התשוקה לדבר ה'. השל מצביע על כך שמטרת התפילה היא לאפשר לאדם להיות נודע בפני האל, ולא לידע את המתפלל לגבי אלוקים. אלוקים הוא המרכז בתפילה- רצונו וערכיו, ולא שאיפות האדם. התפילה היא תהליך של היטהרות והתקדשות, תהליך שבו העצמי מפסיק להיות מרכז המציאות. היא מאפשרת לנו לחשוף את שאיפותינו האמיתיות, את העוצמות והרצונות הטמונים בנו, ההופכים את חיינו לראויים לדאגה האלוקית. בניסוח קלאסי התפילה של השל היא תפילת "ביטול היש", תפילה השואפת לבטל את הקיום האישי בפני הערכים האלוקיים הנשגבים, אבל זהו ביטול שמטרתו רק לחשוף את ה"יש" האמיתי, החלק האלוקי הטהור הטמון בנו. בלשונו של השל: "התפילה היא סולם שעליו עולות המחשבות לאלוקים" והיא מאפשרת "לראות את העולם בתפאורה אחרת". התפילה מלאה ברעיונות עמוקים, ובתובנותיהם של חכמי הדורות לגבי הרצון האלוקי, והיא נותנת לנו הזדמנות להתעמת עם הקטנוניות היומיומית האופפת אותנו, ולשאוף לחדש את דרכנו הרוחנית.

הצעה שניה היא שלא לגשת לתפילה מתוך קבעון צפיות, מתוך צפייה שהתפילה תהיה אירוע מסויים ומוגדר, או מחשבה שהתפילה חייבת להביע אך ורק מחשבות ורגשות מסויים. צריך לאפשר להבעה ולהתרחשות הרוחנית לצמוח מתוך המפגש עם המילים והתוכן, להגיע בלב פתוח להזדהות עם מה שמובע בתפילה. שאיפת התפילה היא אמנם להביע באופן ספונטני וכנה את מה שמתרחש בלב, אבל תפילה אמיתית מתרחשת רק כאשר עולמו הפנימי של האדם מתאים לעומק הטמון ברצונו של אלוקים. מילות התפילה טומנות בחובן משמעות עצמאית הרחבה מכוונותיו של המתפלל, והן משמשות כהזמנה להתעלות רוחנית. הנסיון להזדהות עם המשמעויות הייחודיות הנלוות למילות התפילה, לעולם ההקשרים המציף אותנו במפגש איתן, מספק כלי עוצמתי להגיע לידי התלהבות אמיתית ודבקות. במיוחד כאשר חושבים על תפילות הקבע, ותחושות הכהות וחוסר המוטיבציה המתלוות אליהן לרוב, הגישה הרכה והאמפטית מאפשרת התרחשות רבה יותר מאשר הנסיון לקבע את התפילה בתבנית רגשית וחוויתית מסוימת.

הצעה שלישית היא לראות בתנועת השבח וההודאה את מרכז התפילה. בתפילות השבח אנו נחשפים להוד ולכבוד של הנוכחות האלוקית, לכך שבכל פינה יש על מה לשבח ולהודות, ומאפשרים לשינוי פנימי להתרחש בגישה למציאות היומיומית. היכולת לפתח פליאה אל מול המסתורין והנשגבות שבקיום מובילה לשכנוע בקרבה האלוקית ובחסדו. תפילה מתרחשת כאשר מבינים מה מונח בכף המאזניים בקיומנו, מה נדרש מאיתנו באופן ממשי, על ידי הרצון האלוקי הנחשף ברגעים אלו. אפילו בתפילת הבקשה זיהוי החסד והטוב האלוקיים, וההתאמה אליהם, היא העיקר, ולא זיהוי התלות האנושית. מה שהופך את הבקשה על צרכי האדם לתפילה, אינה הצפייה שאלוקים ידאג לנו לרווחה חומרית, אלא זיהוי

החסד האלוקי המאפשר לנו לבקש ממנו, והרצון שחסד זה יתממש. אנחנו מתחילים מהצפת הדאגות והצרכים האישיים, כדי שבסוף נוכל לחוש את המשמעות הרחבה של הדאגה האלוקית לעולם. פתרון הקשיים האישיים, האתגרים והמכשולים שבדרך לחיים מתוקנים, נעשה לדאגתו של אלוקים, לעוד שלב בדרך להטבת המציאות. בסוף, הדאגה המשותפת לריבוי החסד והטוב בעולם, היא הרכיב המשמעותי בתפילה. ההתמקדות בשינוי שבתפילת השבח יוצרת ביחס למציאות, וחיפוש החסד הייחודי שביסוד כל בקשה, הם המאפשרים לנו להתכוונן למימוש הערכים האלוקיים. תפילת השבח היא כמעט פעולה- דרכה אנו מכינים את הקרקע להשראת נוכחותו של ה' במציאות, לגישה חיובית לחיים, המלאה בתקווה ובאקטיביות.

הצעה רביעית היא לאמץ גישה חדשה בנוגע לחובת התפילה ההלכתית. כל עוד היחס הבסיסי אל חובה זו הוא רק כדבר הגורע מערכה של התפילה, משהו שכמעט ומבטיח שלא תיצלח, תפילת הקבע נשארת בגדר קפריזה, חריגה זמנית ללא משמעות בחיים. ראוי לנסות ולראות בתפילות אלו מסע ארוך אל עבר התפילה האותנטית. תפילה היא השראה, הצומחת מתוך חיים המלאים במחויבות לדבר ה'. רק מתוך חיים כאלו היא מקבלת את מלוא משמעותה וכובד השפעתה. כל עוד מתייחסים לדבר ה' רק כמשהו המשפיע על המחשבה והרגש, ולא על החיים בכללם, בכל רגע ורגע, התפילה נשארת אירוע חולף. חובת התפילה היא הביטוי לכך שאנו לוקחים את הדיבור האלוקי ברצינות, ושואפים להנכיח אותו בחיי היומיום.

בנוסף לכך, צריך לזכור שהבנה אמיתית בנוגע למשמעות התפילה, צומחת אך ורק מתוך התנסות חוזרת ונשנית בה. תפילה היא לא רעיון או חוויה שאפשר לתאר ולהסביר באופן חיצוני, אלא היא התרחשות המקבלת את מובנה מתוך

עצמה, מתוך המצב הייחודי שהמתפלל נמצא בו. רק מי שהתפילה היא חלק מחייו, ללא קשר למצבי רוחו המשתנים, ילמד מהי היענות לקריאה האלוקית ועמידה בפניו. רק מתוך בניית קו בסיס רוחני, מתוך אימונים מפרכים, אפשר להגיע לידי תפילה. בכל תפילה משתקפת ומתעצבת המשמעות של כלל החיים. במהלך היום, והימים והשנים בכלל, אנחנו נמצאים במסע תמידי אל עבר התפילה, ותפיסת תפילות החובה כתחנות בדרך מאפשרת התייחסות משמעותית אליהן.

הצעה חמישית ואחרונה, היא לחפש את התפילה במישורים נוספים לאמירת המילים או למחשבות המופשטות. כל מעשה הנעשה מתוך שאיפה להתאים לרצון האלוקי, מבטא את השותפות האלוקית-אנושית שביסוד התפילה. כל אירוע המציב אותנו בפני השאלה-מה ה' רוצה מאיתנו, ומחייב נטילת אחריות ויוזמה, הוא הזדמנות לעמוד בפניו ולהיחשף לרצונו. תפילה אינה אירוע רוחני, המתרחש במנותק מהפעולות שבשאר תחומי החיים. הנסיון לעמוד על זכויות אנושיות בסיסיות, להתגבר על מכשולים חברתיים וכלכליים המונעים מהצדק להופיע, היא הזדמנות לתפילה-לעמוד מול אלוקים ולקחת אחריות. התפילה קשורה בקשר בל ינתק בבחירות היומיומיות שלנו, ובאחריותנו המוסרית והערכית לעולם. גישה רחבה זו אל התפילה, פותחת אותנו לאפשרות של התחדשות רוחנית בכל רגע ובכל מצב בחיינו.

סיכום וברכה לדרך

כשאני חוזר ובוחר את תהליך כתיבת המאמר, צפות ועולות בי כל מיני נקודות משמעותיות שהתחדשו במהלכו. מוצר מוגמר זה, על יתרונותיו וחסרונותיו, אינו זהה לתמונה הראשונית שממנה יצאתי לדרך. דברים רבים התחדדו והתבהרו, מתוך הנסיון להעלות את מחשבותי בכתב, וכתוצאה גם תפילתי המשיכה לעבור

שינויים. מתוך שלל התובנות שהשתלבו ביחסי לתפילה, והשפיעו עליה, אני רוצה לסיים בהצפת שתי הנקודות המרכזיות שבהן נאחזתי.

הנקודה הראשונה היא הפשטות המדהימה השזורה בתפילתו של השל, פשטות הנוצרת מתוך שחרור המבניות, והדעות הקדומות, המצטרפות רבות לתפילה, ומהרצון לתפילה חיונית והשראתית. היא מאפשרת להתנער מהצפייה שהתפילה תעמוד ביעדים מסויימים, מוגדרים מראש, ויוצרת יכולת הזדהות ישירה עם משמעותן של המילים, וההתרחשות הייחודית המצויה בכל תפילה בפני עצמה. קריאה זו להתאמץ להשתחרר מהגישה היבשה שנוצרה סביב עבודת התפילה, ולנסות להצמיח משמעות שהיא גם עתיקה וגם עכשווית, מעצבת באופן ראשוני את גישתי לכל תפילה.

הנקודה השנייה היא מרכזיותה של האחריות האישית בתפילה. הבנה זו, שהמוקד בפנייה לאלוקים הוא הרצון לשנות את החיים, ושמטרתה הסופית של התפילה היא להכווין אותנו לכך, מעניקה לה משמעות ומשקל ברצף השגרתי של החיים. קשה יהיה לי להכיל בתוך תפיסת עולמי תפילה הפונה בעיקר לכוחו הניסי של אלוקים, ומצמצמת את משמעותה של הפעולה האנושית. ציר האחריות, המחבר בין התפילה לחיי היומיום, מעניק לי נקודת ייחוס בנוגע לכיוון שאליו אני שואף בתפילה. הידיעה, שבאופן כללי אני שואף לצאת מהתפילות מחוזק, וממוקד יותר בנוגע למטרותי, עוזרת לי למקם אותן רגשית בסדר היום, ולהתכונן לקראתן.

שתי נקודות אלו הן רק התמצית של תהליך ארוך ופורה שעברתי ביחס לתפילה, תהליך שעדיין לא הסתיים. מאמר זה הוא השתקפות חלקית של תהליך זה, ואני מקווה שהוא יהיה לעזר לעוד אנשים המבקשים נקודות מבט חדשות (או ישנות) בנוגע לתפילה. תפילה היא לא מטרה או יעד סופי, אלא דרך חיים, ותקוותי היא

שהצלחתי לפתוח עוד נתיבים בדרך זו, ולא לצמצמה. דרכה של התפילה היא ארוכה ורצופה בקשיים ומהמורות, ואני מאחל דרך צלחה לכל הקוראים ההולכים בה.